

Kişilik Oluşumunda Dinî Rolü

AKİF AKTO

YARD. DOÇ. DR., MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

Özet

Kişilik, bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevreye uyum biçiminin özelliklerini içeren bir kavramdır. *Kişiliğin niteliği* hakkında ortak bir kavram yoktur. Çünkü bu kavram günlük dilde çok anlamlı olarak kullanılmaktadır. Hem Kur'an'da hem de Hadis'te *şahıs* kavramı, tek ve başkalaşmış; hukukun bir objesi, aynı zamanda manevi bir varlık, bilhassa kendi öz hayatına sahip, bağımsız bir suje halinde, bir realite olarak ortaya çıkmıştır. İnsandaki kişilik nitelikleri bebeklik çağından olgunluk çağına kadar çeşitli değişikliklere uğrar. Çok küçük yaşlarda edinilmiş olan alışkanlıklar kişiliğin temelini ve çekirdeğini teşkil etmektedir. Ancak doğuştan potansiyel olarak var olan kişilik vasıfları da çevre ve kültür şartlarına göre gelişmektedir. Böyle bir ortamda kendini arayan birey, varoluşsal boşlukla yüz yüze gelmiştir. Modernitenin sunduğu her türlü imkâna karşı insanlar, anlamsızlık duygusundan kurtulamamaktadırlar.

Anahtar sözcükler: Kişilik, Dini Kişilik, Benlik, Sorumluluk

Abstract

The Role of Religion in Personality Formation

Personality is a concept which includes the characteristics to form adaptation of environment, and all a human's interest, attitudes, skills, style of speech, external appearance. There is not a common concept about the nature of personality because this concept is used as a very significant in everyday language. The concept of personality, in which both the Qur'an and the Hadith has occurred as a reality in state an independent subject especially with their own essence of life, not only an object of law but also a spiritual entity single and metamorphic. Qualities of human personality undergoes various changes from the age infancy up to the age of maturity. The habits acquired in a very young age constitute the basis and core of personality. But also qualifications of

person which have potentially innate have developed according to the environmental and cultural conditions. In such an environment, self-seeking individuals have faced with the existential space. People who against facility for all kinds of modernity can not get rid of a sense meaninglessness.

Keywords: Personality, religious personality, individuality, responsibility

Giriş

Bu çalışmada kişilik kavramının etimolojik ve dini literatürdeki karşılığı nedir? Kişiliğin oluşumuna etki eden faktörler nelerdir? Kişiliğin oluşumunda dinin rolü, dinin ve din eğitiminin kişilik oluşumuna katkısı üzerinde durulmuş ve dini bir kişiliğin kazanımları göz önünde bulundurularak tartışılmıştır.

Kişilik Kavramının Kökeni ve Dini Literatürdeki Anlamı

Persona sözcüğünün asıl anlamı, Latin dilinde, tiyatro oyuncularının kullandığı “maske”dir. O dönemde oyun sırasında yüz maskesinin altında konuşmalar yapılmakta ya da şarkılar söylenmekteydi. “Person” içinde tınlama anlamına gelen *personare* sözcüğü person’dan türetilmiştir. *Personare* sözcüğü “bir başına birlik” anlamına geldiği için bugünkü *kişilik* kavramı hakkında bize az çok bazı ipuçları vermektedir.¹ 1923’te iki cilt olarak çıkan *Larousse*, personalizmi: “her şeyi yalnız kendisine mal eden birinin tutumu ve sefahati” şeklinde tarif etmektedir. 1932 yıllarına doğru ise E. Mouiner ve *Esprit* ekibi personalizme tamamıyla apayrı bir anlam vererek tekrar kullanmaya başladılar.”² *Kişilik*, bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevreye uyum biçiminin özelliklerini içeren bir kavramdır. *Kişiliğin niteliği* hakkında ortak bir kavram yoktur. Çünkü bu kavram günlük dilde çok anlamlı olarak kullanılmaktadır. Mesela, kişilik kavramı *karakter*, *huy*, *mizaç* ve *benlik* gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılır. Kişilik kavramı soyut kavramlardan olup, çok boyutludur.

Jung’a göre ise “*kişilik*, birbiriyle etkileşimde bulunan çok sayıda sistemden oluşur. Bu sistemlerden her birinin tek başına önemli bir fonksiyonunun olmasının yanı sıra, birlikte birbirleriyle etkileşim halinde iken söz konusu

1 Gülgün Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, Ege üniversitesi Yayınevi, İzmir, 1990, 9.

2 a.g.e., 9.

olan bir *kişilik* yapısı vardır.”³ Bu konuda Allport farklı bir yaklaşım sergileyerek kişiliği kendi içinde kapalı ve kendine özgü bir sistem olarak değerlendirebilir. Her bireyin kendine özgü bir kişilik sistemi geliştirdiğini ileri sürer.⁴ Norman L. Munn’a göre ise kişilik “*bir fertte yapıların, davranış tarzlarının, alakaların, ruhi davranışların, yeteneklerin, kabiliyet ve istidatların en karakteristik bir bütünlemesidir (integration)*”;⁵

Kişilik kavramı, İslam literatüründe ise şahıs kavramıyla aynı anlamı taşımaktadır. Şahıs kavramı köken olarak Arapçadır. “Şahasa” filinden türeyen bu kelime şu anlamlara gelmektedir:

- a) Yükselmek, görünmek, ortaya çıkmak
- b) Zuhur etmek, birine sabit şekilde bakmak
- c) Nihayet, temsil etmek, ortaya çıkmak, açıklamak.⁶

Hem Kur’an’da hem de Hadis’te *şahıs* kavramı, tek ve başkalaşmış; hukkunun bir objesi, aynı zamanda manevi bir varlık, bilhassa kendi öz hayatına sahip, bağımsız bir suje halinde, bir realite olarak ortaya çıkmıştır.⁷ Kişiliğin ortaya çıkarılması için cevaplanması gereken bazı sorular şunlardır: *Ben neyim? Amaç ve hedefim nedir? Ne yapabilirim? Değer yargılarımla nelerdir? Hayatta ne istiyorum? Bu sorulardan yola çıkarak kişiliğin bireyin özellikleri, yetenekleri, değer yargıları ve ideallerinden meydana geldiğini de söylemek mümkündür.*⁸

İnsan bir kişiliği ne kadar dikkatle incelerse, ne kadar dakik bir *karakterizasyon* varırsa, karşısındaki bireyin düşünüşünde, duygularında, konuşmasında ve hareketlerinde bir özgürlük bulunduğunu ve bunun kendini tekrar tekrar ortaya koyduğunu, bizim yalnızca tek tek nüanslar ve varyasyonlarla yüz yüze geldiğimizi daha net bir şekilde görecektir.

KİŞİLİK OLUŞUMUNA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

İnsan dünyaya geldiği zaman herhangi bir kişiliğe sahip değildir. Fakat potansiyel olarak, kişilik niteliklerini taşımaktadır. Bu niteliklerin ne şekil-

3 a.g.e., 48.

4 Yanbastı, a.g.e., 206-207.

5 Norman L. Munn, *Psikoloji İnsan İntibakının Esasları*, II, (Çev.: Mâhid Tander), İstanbul, 1975, 393.

6 Lahbabi, a.g.e., 22.

7 a.g.e., 22.

8 Güney, Salih, *Davranış Biçimleri*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1997, 327’den naklen Zel, a.g.e., 49.

de gelişeceği ise kısmen olgunlaşmaya, kısmen de çevreden gelecek etkilere bağlıdır. İnsandaki kişilik nitelikleri bebeklik çağından olgunluk çağına kadar çeşitli değişikliklere uğrar. Fakat kişilik ile ilgili yapılan araştırmalar bazı vasıfların eğitim ve sosyal baskıya rağmen sabit kaldığını göstermektedir. Buna sebep olan kalıtsal ve biyolojik faktörlerdir.⁹ Kalıtımsal vasıfların, insan kişiliğinin üzerinde mutlak bir etkisi olmaktadır. Genel olarak bir fertte nelerin kalıtsal, nelerin sonradan alınma olduğunu ayırt etmek güç olmakla birlikte gerçekte bazı özellikler saç ve göz rengi, miyopluk, akıl zayıflığı vb gibi özellikler kalıtsal olarak kabul edilmektedir.¹⁰ Ayrıca çok küçük yaşlarda edinilmiş olan alışkanlıklar kişiliğin temelini ve çekirdeğini teşkil etmektedir. Ancak doğuştan potansiyel olarak var olan kişilik vasıfları da çevre ve kültür şartlarına göre gelişmektedir.

İnsanın bu dünyada tek başına olmadığı, başkaları ile birlikte yaşadığı bir gerçektir. Ancak insanın birlikte yaşadığı farklı bireylerle ne tür bir ilişkisi vardır? Bu ilişki öz-sel bir ilişki midir, yoksa her yerde sadece rastlantısal olarak gerçekleşen bir ilişki midir? “Ben”le “öteki” sorunu ve bununla ilgili olarak “bireyle” “topluluk” sorunu aynı zamanda hem etik hem hukuk sorunu olarak bir değer sorunudur.

İnsan toplumunun bir parçası değildir sadece, aynı zamanda toplum da insanın özsel bir parçasıdır.¹¹ Bireyler yaşamları boyunca, bilincine varmış olsunlar veya olmasınlar, diğer insanların kendileri için hazırlamış oldukları belirli davranış şekillerini takip etmek zorunda kalmaktadırlar. Kişiliğin oluşumunda, sosyal çevreden etkilenme, iç şartlanma, gerçekte bir öğrenme sürecidir. Birey, bulunduğu kültürel yapı içinde öğrendikleri ile bazı yeni özellikler kazanarak kişiliğini şekillendirir. İnsan organizmasının içinde yaşadığı sosyal çevreye yeterli ve etkili bir uyum sağlaması ancak algılama yoluyla gerçekleşmektedir.¹² Bu algılamayı büyük ölçüde psikolojik çevrenin özellikleri belirlemektedir. Çevrenin çok yoksul olması durumunda zekâ ve ahlak duygusu gelişmez. Çevre bozuk ise bu işlevler olumsuz olur.¹³

9 H.Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gâzâli*, İfav Yay., 2.Bsk., İstanbul, 1994, 25-26.

10 Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, (Çev: Refik Özdek) Timaş Yay., 2. Bsk., İstanbul: 2000, 305.

11 Bedia Akarsu, *Max Scheler Felsefesinde Kişi Kavramı ve İnsan-Olma Sorunu*, İnkılap Yay., İstanbul: 1998, 143-144.

12 Uğur Zel, *Kişilik ve Liderlik*, Seçkin Yay., Ankara, 2001, 23.

13 a.g.e., 24.

Kültür seviyesi düşük bir çevrede yaşayıp yüksek bir kültür sahibi olmak mümkündür. Aklın gelişip olgunlaşması kolaydır. Fakat ahlak, estetik ve dini faaliyetlerin gelişmesi o kadar kolay değildir. Bilincin bu yansımaları üzerinde çevrenin etkisi çok daha derin ve fazladır. İnsan iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırmayı bir kursa devam ederek öğrenmez. Ahlâk, sanat, din, gramer, matematik ve tarih gibi öğrenilmez. Anlamak ve hissetmek birbirinden çok farklı iki özelliktir. Ahlâk, sanat ve mistisizmin manası ancak bunların mevcut olduğu ve günlük hayatın bir parçasını oluşturduğu çevrelerde kavranabilir.¹⁴ Bu çevrenin içinde de bireyin ait olduğu sosyal sınıf, onun eğitim imkânlarını, yaşama biçimini, düşünce ve eğilimlerini, tüketim davranışlarını ve çeşitli kişisel özelliklerini etkiler.¹⁵

İnsanlık kültürünün temelinde göz ardı edilemeyecek kadar rol alan bir olgu da din olgusudur. Hatta yeryüzünde istisnasız bütün medeniyetlerin dinlerden doğduğu iddia edilmektedir. Çünkü din insan ruhunun en derin ihtiyaç ve sezgilerine cevap vermektedir.¹⁶ Dinin, insan toplumundaki yerini, Bergson'un şu cümlesi ile belirtmek yerinde olur: "*Geçmişte bulunduğu gibi bu gün de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz toplumlar bulunacaktır. Fakat dinsiz bir toplum asla.*"¹⁷ Çünkü insan her zaman kendi varlığının üstünde daha güçlü daha büyük hatta daha kutsal bir varlığa inanma ihtiyacı hissetmiştir. İnsanlar karşısında acze düştükleri ve üstesinden gelemedikleri olaylar karşısında ruhsal boşluklarını kapatacak bir iç tatmin sağlamak için aşkın kutsal bir varlığı inanç haline getirmişlerdir.¹⁸

Eskiden beri insanda ruhsal hayatın gösterdiği en belirgin niteliklerden biri, zamanla gerçekleşen değişikliklere rağmen insan bilincinde bir birlik ve sürekliliğin mutlak varlığını sürdürmesidir.¹⁹ Ruhî hayatın bu temel vasfı bireyin inanç sisteminden beslenir. Bundan dolayı birçok araştırmacı, bireyin inanç sistemini, kişiliğin oluşumunda önemli bir faktör ve kişilik ölçümünde temel boyutlardan birisi olarak görmektedir. Bu araştırmacıların önde gelen-

14 Carrell, a.g.e., 183-184.

15 Zel, a.g.e., 25.

16 Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergah yay., İstanbul, 1997, 106.

17 Henry Bergson, *Les deux Sources de la Morale et de la Religion*, Paris, 1948, 105'ten naklen, Murtaza Korlaelçi, "Millî Kültürde Dinin Rolü", *A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, Ankara, özel sayı (1999), 221.

18 George F. Keneller "Kişilik ve Eğitim", (Çev: Mahmut Tezcan), *A.Ü. Eğitim Fak. Dergisi*, Ankara, 10 (1-4), 1977, 257-279, 257-259.

19 Hilmi Ziya Ülken, "İrade ve Telkin", *Türk Düşüncesi*, 3(16), İstanbul, 1955, 246.

lerinden J. Rotter, bireyin inanç sistemini “denetim odağı” olarak adlandırmaktadır. Ona göre, denetim odağı, bireyin kendi hareketinin onun sonuçları tarafından etkileneceği inancının derecesidir. Denetim odağı kavramına göre, bireyler kendi başlarına gelen olayların denetimini ya kendi içlerinde ya da etkili bir dış gücün buyruğunda olduğuna inanmak eğilimindedirler.²⁰

Bu durumda insanlara “biz” şuuru aşılatabilecek olan bir dinin, (sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte) kendi etrafında meydana gelecek benlik duygusu ile teşekkül eden menfaat birliklerine ve gittikçe genişleyen ve tamamen dünyevileşmiş sahaların varlığına rağmen kültürün temeli olarak kalabilmesi nasıl mümkün olabilir? Hans Freyer’in de belirttiği gibi “modern kültürlerde asıl tehlike, kültür sistemi gibi insan kişiliğinin de bir takım müstakil kompartımanlara, birbirinden soyutlanmış bazı bölümlere ayrılması, parçalanması olasılığıdır. Bu takdirde insan, tabiri caizse, sadece iktisadi bir yaratık, dar ve asli manasında bir memur, muazzam bir makinenin ufacık bir çarkı haline gelir yahut umumiyetle ifade edildiği gibi bir kütle adamı olur. Kütle, sadece birçok kimselerin, toplu halde bir arada bulunmalarını anlatmaz, aynı zamanda insanların kişiliklerinin bütünü ile değil, iç varlıklarının iştirak etmediği harici, arızı (gelip geçici) bir takım münasebetler aracılığıyla karşılaşmalarını, bir araya gelmelerini de ifade eder. Hâlbuki din, bilhassa modern sanayi ve cemiyetleri de ifa edebileceği rol itibarıyla fertleri, kişiliklerinin parçalanması tehlikesine karşı korur.”²¹

New York’ta kurulmuş “Adjustment servive” nın 16 ay süreyle 15321 işsiz kişi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmalar ve ayrıca 10.000 kişiye uygulanan çok sayıda psikolojik test, dini bir inanca sahip olan ve bunu bir cemaate devam ederek pekiştirenlerin, diğerlerine göre daha olumlu ve güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur.²²

İnsan isteyerek ve istemeyerek din tarafından günah kabul edilen ve toplum tarafından da kabul edilmeyen pek çok davranışta bulunmaktadır. Bu tür bir davranış sonucu kişide önemli bir ruhsal çöküntü pişmanlık ve korku tarzında bir duygu ortaya çıkmaktadır. Din dua ve tövbe aracılığıyla insana sınırlardan kurtulma fırsatı vermektedir.²³ Bu bağlamda din, insanın güvenme

20 Rotter, J.B., *Applicatin Of A Social Lerarnin Of Personality*, New York, Rinehart and Winston Inc., 1972, 17.

21 a.g.e., 202.

22 Henry C. Link, *Dine Dönüş*, (Çev: Ö.R.Doğrul), Ahmet Halil Kitapevi, İstanbul, 1949, 21-22’den naklen, Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, 156.

23 Muhammed Gazâlî, *İhyau Ulumud-Din*, I-IV, (Çev: A. Serdaroglu), Bedir Yay, İstanbul, 1974, 9–31.

ve sığınma gibi en ilkel ihtiyaçlarına cevap verdiği gibi, hayatı çekici kılan umut, iyimserlik gibi temel dinamikleri; fedakârlık, sorumluluk, üretkenlik gibi psiko-sosyal öğeleri de destekler. Bütün bunların yanında din, ölüm ve ölüm sonrası hayat gibi ruh sağlığını tehdit eden yaşamın korkutucu ve endişe verici olaylar karşısında direnme gücü verir.

KİŞİLİK OLUŞUMUNA DİNİN KATKISI

Bu bölümde insan kişiliğinin oluşumunda etkin olan bazı insani vasıflar üzerinde durulacak ve bu vasıflar dini literatürde aldıkları anlamlarla bireyin kişiliğine yaptığı katkılarla temellendirilmeye çalışılacaktır.

İrade: İrade fiili, ruhun büyümesi, serpilmesi zamanında fitri temayüllerin kendi kendine faal olmaya yönelik gelişmesinden meydana gelen şuur olaylarıdır. Bu kendiliğinden faaliyet, bir meyli tabiidir ve yaratılıştandır. Hakkı manasıyla irade, bir şeyi faaliyetimiz vasıtasıyla gerçek olarak elde etme tasavvuruna bağlı talep ve isteğin şuurlu bir fiilidir. İradi fiil, kişiliği, ben'i temsil eder. Bu bakımdan iradi fiiller kişiliğimizden en çok değer verdiğimiz; mesuliyetlerini kabul ettiğimiz fiillerdir.²⁴

İnsan iradesi ile eylemde bulunmaktadır²⁵ ve yön verebilmektedir. Böylelikle yanlış ve kötü olandan uzaklaşıp doğru ve iyiyi tercih edebilir. St. Bernard : “Hiçbir şey bana benim yaptığım kadar zarar vermez. Yaptığım kötülüğü daima sırtımda taşımışımdır. Ne çekiyorsam kendi hatam yüzünden çekiyorum” demektedir.²⁶

İnsan ‘ben’in iradi kararlarıyla, Allah tarafından yaratılan bu âlemdeki her şeyi tekrar inşa etmeye çalışır. Böyle bir iradeye sahip olan insan, âlemi önce müşahede eder, sonra ona şekil verir. Âlemi mükemmelleştirme hareketi insanın şerefli bir gayreti, Allah’ın ona verdiği bir emanet (mission) tir.²⁷ Çünkü insan, yeryüzünde başıboş, kendisini olayların ve zamanın akışına bırakacak, her şeyi oluruna terk edecek, tek başına hiç bir şeye etkisi ve yetkisi olmayan şekilde yaratılmadığı gibi, insan bu kâinatın mutlak efendisi ve bütün tabiata ve olaylara hâkim bir yapıda da yaratılmamıştır.²⁸

24 Çamdibi, a.g.e., 57.

25 Rıfat M. Bali, “Ben Kimim?”, *Varlık*, LXIV(641), 1073(1997), 10.

26 Samuel Smiles, *Karakter*; (Çev: Mustafa Ertem), Doğan Kardeş Matbaacılık, 1975, 14.

27 Lahhabî, a.g.e., 86.

28 Abdullah Draz, *İslam’ın İnsana Verdiği Değer*, (Nureddin Demir), Kayıhan Yay., 2. Bsk., İstanbul, 1993, 62.

İnsan iradesiyle doğru ya da yanlış yolu seçmekte özgürdür. Kur'an'da bu özgürlüğün insana bağışlandığını belirten birçok delil vardır. Aşağıdaki ayetlerde bunlar görülmektedir:

“Biz Ona yolu gösterdik; (artık o) ya şükredici olur ya da nankör.”²⁹ “Hak Rabbinizdendir; artık dileyen iman etsin, dileyen küfre sapsın.”³⁰ “Gerçekte ben tövbe eden, inanan, salih amellerde bulunup da sonra doğru yola erişen kimseyi şüphesiz bağışlayacağım.”³¹ “Ve doğrusu insana da kendi (emek ve) çabasından başkası yoktur.”³² “Gerçekten Allah, kendi nefis (öz) lerinde olanı değiştirip bozuncaya kadar, bir toplulukta olanı değiştirip bozmaz.”³³

İslâm, iradenin terbiyesi için gerekli en sarih amelî bir program koyarak, iradeyi hikmet ve hidayet ölçülerine uygun olarak vazifelendirmiş, ona heva ve hevesler karşısında eğilmeden durabilme yeteneğini vermiştir.³⁴ Böylece kendini değiştirme girişiminde bulunmanın mesuliyeti şahsa aittir. Allah sadece, eğer insanlar kendilerini değiştirmek için bilinçli bir seçimde ve girişimde bulunurlarsa onların şartlarını değiştirecektir. Özgür irade sorumluluk demektir ve insanoğlu yaratanına karşı mesuldür.

İrade sahibi olmak bir amaç sahibi olmayı da beraberinde getirir. Amaç ise insanoğlunu diri tutan ve onu sürekli harekete geçiren bir yapıya sahiptir. Bu kavramla ilgili ayrıntılar aşağıda izah edilmiştir.

Amaçlılık: İnsanı diğer bütün varlıklardan ayıran en önemli niteliklerinden biri, onun bilinçli amaçlarının ve hedeflerinin olmasıdır. İnsan, bu ayırıcı özelliği ile canlılar arasında temayüz ettiği gibi, sahip olduğu yeteneklerden ötürü de onlarla ilgili dilediği tasarruflarda bulunabilmektedir. “İnsan yaşamında asıl önemli olan geleceğe yönelik beklentiler ve güdülerdir. Bu amaçlar, gelecekte oluşacak bir tür kader olmayıp, insanın yaşadığı anda ve yerde oluşan gereksinimler; amaç ve hedeflerdir. Varılmak istenen amaç, gerçekçi olsa da olmasa da yani gerçekleşme olanağı olmayan bir hayal bile olsa, insanı eyleme geçiren ve davranışlarını açıklayabilen temel nedenlerdir.”³⁵ Demek insan hareket ederken bir gaye gütmektedir, bu anlamda hareketleri kasıtlı olmaktadır. Kasıtlı hareket

29 İnsan, 76/3

30 Kehf, 18/29

31 Taha, 20/82

32 Necm, 53/39

33 Ra'd, 13/11

34 Draz, a.g.e., 65.

35 Yanbastı, a.g.e., 72 -73.

ve mesuliyet kendi iradesine sahip bağımsız bir fert olarak insanın, kendi şuuru-na sahip olmasının kurucu unsurlarını ortaya koymaktadır.

Bir amaç duygusuna sahip olmak sorumluluk taşıyan bir insan olmanın gereğidir. Bu amacın bir Tanrı buyruğu ya da ölmeden önce mutlaka gerçekleştirilmesi gereken belli bir görev olması şart değildir. Bu hayata anlam katan şeylerle ilişki hakkında neler hissedildiğine bağlıdır. Amaç duygusu, bir birey olarak çevre ile olan ilişkilerde insanın kendi önemini farkına varmasıdır. Amaç duygusu değer taşımak ve bulunulan yere ait olunduğunun farkında olmaktır. Bu anlamıyla amaç çok derin bir kavramdır. Amaç duygusunu hissetmek hayata yön verebilir, Amaç içsel bir olgudur ve hayat gücünün tümünü oluşturur. Sağlam bir amacın verilmesi, eğitimin başlangıcı ve temeli olarak kabul edilen aile eğitiminden başlar. Bu eğitimin önemi üzerinde durulur. Aile eğitiminin temel olduğu alanlar, bireyin bütün yönleriyle ilgilidir ve bu bütün içerisinde din boyutu da yer almaktadır.

Dolayısıyla ailede çocuğa verilecek din eğitiminin, daha başlangıçta hura-feden uzak olmasına ve çocuğun aşırı bir taassupla idare edilmemesine dikkat edilmesidir. Çocuğun muhakeme ve mukayese kabiliyetinin körelmemesi, dar bir görüşe sapmaması için ona okul döneminden önce soru sorma, eleştirme ve tartışma olanağı verilmesidir.³⁶ Aynı şekilde eğitimciler, ikiyüzlülüğe ve tutarsız davranışlara karşı çocuklarda nefret duygusu uyandırmaya çalışmalıdırlar.³⁷ Bu tarz bir eğitimi gerçekleştirmek için din ve ahlak eğitiminin ideali olan dini ve ahlaki davranışlardaki bozukluğu gidermek gerekir.³⁸ Çünkü din, hayata anlam katan bir sistemdir. Bu yönüyle her dinin en temel amacı, insanları kurtuluşa ulaştırmaktır. Din, henüz ulaşılmamış, ancak istenen en yüce amaçlara işaret ederek, insanı bu amaçlar üzerinde düşünmeye ve onları gerçekleştirme yolunda aktif olmaya yönlendirir.³⁹ Dünya hayatını düzenlemeye yönelik hedefler belirlemenin yanı sıra, ölüm sonrası hayatı da kuşatacak hedefler sunması, dini amaçları diğer amaçlara göre daha üstün ve değerli kılar.

36 Neda Armaner-A. Zeki Ökmen, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodik Bilgiler*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1960, 16.

37 H. Fikret Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, M.E.B. Yay., Ankara, 1966, 147.

38 Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay., 3.Bsk., İstanbul 1998, 63.

39 Adler, Wozu leben Wir, 54; Adler, *Hayatın Anlam ve Amacı*, 51'den naklen, Bahadır, a.g.e., 98.

Kur'an, her şeyden önce yaratılışın mutlak bir amacı olduğunu çeşitli vesilelerle tekrarlar⁴⁰ ve insanın yaratılıştaki merkezi konumuna doğrudan ya da dolaylı olarak her zaman dikkat çeker. Bir model olarak Hz. Peygamber'in hayatına baktığımız zaman, onun hayatının tecrübelerle dolu olduğunu görürüz. Hz. Peygamber, çevresindekilere hep aktif olmayı tavsiye etmiş zamanını amaçsızca ve boş geçirenleri, aldanmış ve zarar etmiş kimseler olarak tasvir etmiştir.⁴¹ "Kıyamet kopacağı sırada birinizin elinde bir hurma fidesi olur da dikebilecek imkânı bulursa onu mutlaka diksin"⁴² hadisi, ölümün eşliğinde bile insanın bir amacı olması gerektiğine yönelik bir uyarı olarak değerlendirilebilir.

Bir amaç duygusuna sahip olmak sorumluluk taşıyan bir insan olmanın gereğidir. Sorumluluk diğer duygulardan temelde bağımsız bir görev veya ödev işlevine sahiptir. Bu kavramın işlevi detaylı olarak ele alınacaktır.

Sorumluluk: Sorumluluk, "temyiz gücüne sahip bireyin hür iradesi ile yapıp ettiklerinin bilincinde olması ve sonuçlarını takdir ederek kabul etmesi"⁴³ şeklinde tanımlanabilir. Fonksiyonu bakımından sorumluluk amaç taşıyan, canlı tutan ve kontrol eden içsel bir güç olarak kabul edilebilir.⁴⁴ Toplumun bünyesi içerisinde her birimiz zorunlu olarak herhangi bir ilişkiyi beslemekle, belli yer işgal etmekle, herhangi bir fonksiyon görmekteyiz. Öyle ki insan hayatının her anına, sadece kuvve halinde değil, fakat hazır ve güncel bir sorumluluğun bağlandığı ve genel şartlar gerçekleştiği andan itibaren durumların çeşitliliğinin yalnızca bu mesuliyetin konusunu belirtmek ve açıklamak için müdahale ettiği savunulabilir.⁴⁵

Tam bir sorumluluk alabilmek, hem erişebildiğimiz dışsal bilgilere hem de kendi kişisel değer sistemlerimize dayanan seçimler yapmamızı gerektirir.⁴⁶ Tam anlamıyla sorumluluk sahibi bir yetişkin bu ilkeye göre yaşayabilir.⁴⁷ Sorumluluk sahibi olmak aynı zamanda ahlaklı bir kişiliğe sahip olmayı da

40 Yunus, 10/5; Said 38/27.

41 Buhari, Rikak 1; Tirmizi, Züht 1; İbn Mace, Züht 15; Darimi, Rikak 2; Müsned, 1/258-344.

42 Müsned, II/91; Buhari, Edebü'l-Müfred, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut:1990.

43 Karlheinz Biller, "Der Begriff der Verantwortung und des Gewissens", *Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse*, Hrsg., W.Kurz-F.Sedlak, Lebenskunst Verl., Tübingen, 1995, 146'dan naklen, Bahadır, a.g.e., 100.

44 Bahadır, a.g.e., 104.

45 Draz, a.g.e., 109; Melahat Özgü "Beşer Karakteri Hakkında", XIII, *Yücel Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası*, İstanbul, 75(1941), 134-137.

46 Thom Rutletge, a.g.e., 101.

47 a.g.e., 175.

içinde barındırır.⁴⁸ Ahlaki denebilecek bir sorumluluk ise; kendi gerçeğini, bizzat bu gerçeği yaşayanın şuurunda bulmalıdır; onun hakkında başkaları tarafından verilen bir hüküm sonucu olmamalıdır.⁴⁹

İslam'a göre, bulûğ ile başlayan gençlik dönemi, aynı zamanda dini sorumluluğun başladığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemdeki bir gencin, yapması ve yapmaması gerekenleri bilmesi ve ona göre davranması gerekir. Dini sorumluluk açısından yetişkin ve olgun insanlar arasına katılan genç, dinî hükümlerin doğrudan muhatabı olmuştur. O ana kadar önemli oranda annesinin/babasının ve çevresinin etkisiyle düşünen ve davranan birey, artık yaptıklarının ve yapmadıklarının hesabını verme yükümlülüğünü üstlenmiştir. Bu yükümlülüklerin gereği gibi yerine getirilmesi için en azından temel bilgi ve anlayışların edinilmiş olması gerekir.⁵⁰ Bu temel bilgi ve anlayışın edinildiği yerler, aile, okul ve arkadaş ortamlarıdır. Bunların etkileri insan hayatının ilk yıllarında yani çocukluk ve ergenlik çağında çok büyük olmaktadır.⁵¹

Sorumluluk, dünyaya geldiğimiz günden gideceğimiz güne kadar yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür.⁵² Sorumluluğun olmadığı yerde dindarlığın, kulluk bilincinin ve değerlerin de yeri yoktur. Din ortaya koyduğu her hükmü sorumlulukla koruma altına alır. Bu noktada üzerine düşeni yerine getirmediğini fark eden şuurlu dindar, günahkârlık duygusuyla kendini ilahi mahkemede mahkûm edilmiş hisseder.⁵³ Bu temel prensibi tesis eden Kur'an'ı metinleri zikretmek mümkündür. Ancak, bu gerçeği açıkça bu konuya ayrılmış bulunan terimlerle ifade eden bazı ayetlerle yetinelim:

“Kim kötülük işlerse kendi nefesine kemlik etmiş olur.”⁵⁴

“Herkesin kazandığı iyilik kendine, işlediği fenalık yine kendinedir.”⁵⁵

Dünyadaki işleri düzenleme noktasında her kesimden insana düşen sorumluluğu açıklaması bakımından meşhur bir hadisi burada zikretmek yerinde olacaktır. Bu hadiste şöyle buyrulmaktadır:

48 Akarsu, a.g.e., 1998, 103.

49 Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı*, Dergah Yay., (Çev:Mustafa-Musa Doğan), 3. Bsk., İstanbul, 2002, 97.

50 Turgay Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce kitapevi, 2003, 2207.

51 Şakir Gözütok, “Çocukta Dini ve Ahlakî Duyguların Eğitimi”, *KTÜ, İlahiyat Fakültesi, Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*, (30 Eylül–2 Ekim 2005-Rize), 5.

52 Samuel, a.g.e., 124.

53 Bahadır, a.g.e., 105.

54 Nisa, 4/111.

55 Bakara, 2/286.

“Hepiniz çobansınız ve her biriniz mesuliyeti altında bulundurduğunuzdan sorumlusunuz. Devlet adamı, yönetici, çobandır ve yönetimi altında bulundurduklarından sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve ondan sorumludur. Dikkat ediniz! Hepiniz çobansınız ve her biriniz mesuliyeti altında bulundurduklarından sorumludur.”⁵⁶

Aslında sorumluluk insana dışardan yüklenen bir yük olmaktan çok insanın sahip olduğu varoluşsal niteliklerinin zorunlu bir sonucudur. Daha öz bir ifade ile insan yaratılıştan, tabiatı gereği sorumludur. Dindarın sevgi eksenli sorumluluk duygusu, ilahi buyruğa zorunlu bir boyun eğişten değil. Kendini ilahi güce isteyerek adamaktan doğar. Doğal olarak böyle bir etkileşimde dindar, sorumluluklarını Yaratıcısının muhtemel cezalarından korktuğu için değil, onun sevgisini kaybetmekten korktuğu için yerine getirir. Sorumluluk her şeyden önce bireyin kendi öz çabaları ile görevini yerine getirecek bir fedakârlığa ihtiyaç duyar.

Fedakârlık: Kendini aşma ile sevgi eksenli duygu ve eğilimlerin kesiştiği noktada, fedakârlık kendiliğinden ortaya çıkar. Fedakârlık: “başkalarını kendine tercih etmek; başkalarının ihtiyaçlarına ya da olumlu istek ve arzularına öncelik tanıyarak bunların gerçekleşmesinde kendi çıkarlarını ikinci planda tutmak ve duruma göre çıkarlarından tamamen vazgeçmek” şeklinde tanımlanabilir.⁵⁷

Hiçbir menfaat/çıkarcı beklemeden başkaları için fedakârlık göstermek, mücadele etmek veya kendi isteklerinden vazgeçmek sıkıntılı gibi görünse de samimi duyguların eşlik ettiği böyle bir davranış, iç huzura ve ruhsal zenginliğe yol açar. Çünkü sonucun niteliğini, davranışta bulunan bireyin amacı ve niyeti belirler. Bütün kişisel yönelişlerde olduğu gibi, fedakârlıkta da ölçülü ve dengeli ilişki biçimi esastır. Birey kendinin ya da başkalarının lehine olan kazanımları, birini diğerine feda edecek tarzda tek yanlı olmamalıdır. Başka bir ifade ile insan ne Calvin’in iddia ettiği gibi kendine dönük olmayı “günah ve bela” saymalı ne de Nietzsche’nin iddia ettiği gibi başkalarına dönük olmayı “zayıflık ve kendini inkâr” olarak kabul etmelidir. Doğru olan ise bireyin dengeli bir davranış biçimi geliştirmesidir.⁵⁸

56 Buhari, En’am 36, Zekat 16, Hudut 19; Müslim, Zekat 91; İmaret 20; Ebu Davut, İmaret 1–13; Tirmizi, Cihad 27.

57 Bahadır, *a.g.e.*, 107.

58 *a.g.e.*, 108.

İslam dini bu tür erdemlere çok değer verir. Gerek ayetlerde ve gerekse hadislerde başkalarını gözetmeye, yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik yer alan mesajlar, bu yargıyı desteklemektedir.

Kur'an-ı Kerim, samimi dindarları tanımlarken onların "bollukta da darlıkta da Allah için harcadıklarını" belirtir.⁵⁹ Ve kendini adama olarak tanımlayabileceğimiz bu davranış modelinin en güzel örneğini Medineli Ensar'ın yardım severliğine işaretle ortaya koyar: "Daha önce Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine iman yerleştirilmiş kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenler karşısında içlerinde bir kaygı duymazlar. İhtiyaç içinde bulunsalar bile onları (muhacirleri) kendilerine tercih ederler."⁶⁰

Ayetlerde fedakârlığa yönelik yapılan teşvikin, hadislerle güçlendirildiği görülmektedir. Hz. Peygamberin: "Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikeye atmaz. Bir kimse din kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir..."⁶¹ şeklindeki hadisi de bu nokta da önemli örneklerden biridir. Ayet ve hadislerden de anlaşıldığı gibi büyük insanların, halkı, gayesi, inancı için yaptıkları fedakârlıklar ve bunun sonucu olarak da sıkıntı çekmeleri ve hatta bazen de ölmeleri, başkalarına bir ilham kaynağı olduğu kadar iyi bir yaşantı için de örnek olabilir.

Umut: "Gelecekte herhangi bir insandan; bir olay ya da varlıktan ötürü ortaya çıkması beklenen ve olumlu bağlara yol açan, henüz gerçeklik kazanmamış kişisel veya toplumsal beklenti"⁶² şeklinde tanımlanan umut, anlam kazanma sürecinin en önemli motive edici faktörlerinden biridir.

Özellikle kriz ve felaket dönemlerinde, bir taraftan bireysel ya da toplumsal dayanma gücü sağlarken, diğer taraftan da iyimserlikten doğan bir sığınma duygusunu sağlar. Umut, güvenin açık bir ifadesidir.⁶³

İnsan umudu aracılığıyla kendi dar kalıplarını aşar, her an ölebileceğini bile bile tasarılarını geleceğinin tümüne yayar. Hedeflediklerini elde etmeden hayata her an yenik düşebilir. Böyle olmasına rağmen insan, geleceğe dair çok uzun emeller belirleme eğilimindedir. Bu arzu ve istekler, gücünü ancak umut'tan alabilir. Zira geleceğe dönük olmak insanda en güçlü eğilimlerden biridir.

59 Ali İmran, 3/134.

60 Haşr, 59/9.

61 Buhari, Mezalim 3, İkraḥ 7; Müslim, Bi'r 58; Ebu Davud, İmareḥ 36; Tirmizi, Hdut 3; Müsned, II/6.7.91.

62 Bahadır, *a.g.e.*, 81.

63 Noack, Winfried; Hoffnung ohne illusion, Saatkorn Verl., Hamburg, ts., 67-68'den naklen, Bahadır, *a.g.e.*, 81.

E. Fromm, umudu hayatın dinamizmi ile ilişkilendirir. Bu dinamizm henüz olmayan bir geleceğe hazırlanmayı ifade eder. Bloch, daha da ileri giderek umudu, hayatı iyileştiren ve değiştiren en esaslı güç olarak tanımlar ve bir bütün olarak umudu, zorunluluklar dünyasından özgürlükler dünyasına geçişi sağlayan dinamik bir süreç olarak tasvir eder.⁶⁴

Frankl'ın deyimiyle umut, hayatı sonlandırmak yerine yaşamayı tercihe ve hayatı sürdürmeye yönelten en güçlü motivasyon faktörlerinden biridir.⁶⁵ Bu anlamıyla umut varlığın en zengin kaynaklarından biridir. Aslında bizim davranışlarımızı din ve ahlak sınırları içinde tutan kuvvet, din ve ahlâkın oluşturduğu bir vicdan⁶⁶ ve sağlam bir umuttur. Vicdan bir kişiyi bilgi açısından doğru olduğuna inandığı bir davranışı yapmaya sevk ederken⁶⁷ umut ise o davranışın sürdürülmesini sağlar. İnanma ve yaratıcıya bağlanma, insandaki ihtiras, haksızlık, zulüm hislerini kırar; insanın içini rahatlatır ve bütün ahlaki ve insani erdemlerle onun iç dünyasını donatır.⁶⁸ Bütün bunlar insandaki umut tohumlarını yeşertir.

Her dinin kendine has bir gelecek tasarımı vardır. Gelecekte daha mutlu bir hayat, daha yaşanabilir bir dünya vadeden dinler, insan umudunun en güçlü kaynakları arasında yer alır.⁶⁹ Buradan hareketle dinleri, bir yönüyle en güçlü “umut taşıyıcıları” olarak tanımlamak da mümkün görünmektedir.⁷⁰ Bundan dolayı P.Berger şöyle der: İnsan acı çekebilir, zamana yenik düşebilir ve ölebilir. Ancak bütün uğraşlarının en azından öteki dünyada telafi edebileceği umudu ile huzur bulur.⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kullarına karşı rahmet ve merhameti dile getiren pek çok ayet mevcuttur. Örneğin Şura suresinin 19. ayetinde Allah'ın kullarına karşı lütfkârlığı dile getirilirken⁷² Araf suresinin 156. ayetinde

64 Norbert Cobray, in *Hoffnung Widerstehen*, Kösel Verl., München, 1988, 28-30'dan naklen, Bahadır, a.g.e., 82.

65 Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, (Çev: Selçuk Budak), Öteki Yay., 4. Bsk., Ankara: 1999, 28-29.

66 Göngür, a.g.e., 47.

67 Gözütok, a.g.m., 7.

68 Suat Cebeci, *Din Eğitimi, Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara, 1996, 40.

69 Ömer Çelik, “Dindar ve Gelecek Tasarımı”, *Bilgi ve Hikmet*, VI, İstanbul, 1994, 29-31; Ernst Plaum, “Religion aus persen lichteits psychologoissicher Sicht”, *Religionpsychologie*, Hrsg. E.Schemitz, Hogrefe Verl., Göttingen, 1992, 32'den naklen, Bahadır, a.g.e., 84.

70 Kurt Koch, “Begegnungen der Religionen als Zeichen der Hoffnung”, *Z.D.G.L.E.*, 5, Jahrgang, 1, Helft, Bremen, 1996, 77-78'den naklen, Bahadır, a.g.e., 84.

71 Berger, a.g.e., 12'den naklen, Bahadır, a.g.e., 84.

72 Şura, 42/19.

rahmetinin her şeyi kuşattığından bahsedilmektedir.⁷³ Diğer taraftan Kehf suresinin 58. ayetinde Allah, kendisini bağışlaması bol ve merhamet sahibi olarak takdim etmekte, inananları umutsuzluğa düşmekten ve gevşemekten sakındırmaktadır.⁷⁴ Bundan da öte Kur'an'da birçok ayet, umutsuzluğu yasaklamakta ve inananları bu konuda uyarmaktadır. Zümer suresinin 53. ayeti, örnek olarak zikredilebilir. Ayette Allah, Hz. Peygamber'e hitaben : "De ki ey kendilerine karşı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Zira Allah bütün günahları bağışlar."⁷⁵ şeklinde inananlara açık bir uyarıda bulunmaktadır.

Güven: Güzel ahlakın en önemli özelliklerinden olan güvenilirlik, aynı zamanda peygamberlerin genel niteliklerindedir. Güven duygusu, toplumun her kesiminde ve her alanda bulunması gerekir. Anne babanın çocuğa, çocuğun anne babasına; eşlerin birbirine; amirin memura, memurun amire; işçinin işverene, işverenin işçiye; satıcının müşteriye, müşterinin satıcıya güven duyduğu bir toplum sağlıklı bir yapıya kavuşmuş olur.⁷⁶

Güven kazanmak, maddi menfaat, itibar kazanma ve telafi cinsinden menfaatlere dayandığı halde, zahiren bazı değişikliklere uğramış olarak tenkitsiz ve tam bir benimsemeyle bir gruba katılma ve grup içinde erime, kişilik açısından bir eksiklik olduğu gibi bu tip fertler toplumda çok bulunan kararsız ve zayıf kişiliklerdir. Kuvvetli bir güven duygusuna sahip kişilikler ise kararlılık, hem kendini hem de başkalarını isabetli tahlil, sağlam ve açık muhakeme gibi olumlu vasıflar bulunmakta olduğundan herhangi bir gruba hemen katılma ve grubun içinde eriyip gitme görülmez.

Güven duygusu bir milletin kendi bireyleri arasındaki ilişkilerinde önemli olduğu gibi uluslar arası ilişkilerde de önemlidir. Kendisine güvenilmeyen bir ulusun uluslararası alanda ekonomisinden, siyasi alana kadar hiçbir alanda başarıya ulaşması mümkün değildir.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız güven kavramı, daha çok "özgüven, kendinden emin olma," anlamına gelmektedir. Güvenin burada çok önemli bir anlamı daha var ki o da, itibar etme, bel bağlama, emin olma, ihanet etmemedir. Bu yönüyle son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) küçüklüğünden

73 Araf, 7/156.

74 Ali İmran, 2/134.

75 Zümer, 39/53.

76 İbrahim Sarıçam, *Hz. Peygamberin Çağımıza Mesajları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2000, 12.

itibaren güvenilir olarak tanınmıştır. O, yirmi beş yaşlarında iken Mekke’de sadece “el-Emin” diye anılıyordu. Otuz beş yaşında iken, Kâbe’nin tamiri esnasında Hacerülesved’in yerine konulmasında Kureyş kabilesi arasında çıkan anlaşmazlıkta meselenin halledilmesi, Hz. Peygamberin “el-Emin” lakabından ötürü ona bırakılmıştır.⁷⁷

Hız. Peygamber sahabelere daima güvenilir olmayı telkin etmiş. Emanetin zıddı olan hıyanetin çirkin bir davranış olduğunu söylemiştir. Hız. Peygamber, iman ile güvenilir kimse olmak arasında sıkı bir bağ bulunduğunu bildirmiştir. Bu konuda Hız. Peygamberden şu hadisler rivayet edilmiştir:

“Kişinin kalbinde iman ve küfür bir arada bulunmaz. Güvenilirlik ve hainlik de bir arada olmaz.”⁷⁸, “Mü’min, insanların kendisine güvendiği kimsedir. Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların salim olduğu kişidir. Nefsim kudret elinde bulunan Allah’a yemin olsun ki, kötülüklerinden komşusunun emin olmadığı kimse cennete giremez.”⁷⁹ “Emanet(e riayet) i olmayanın imanını yoktur.”⁸⁰

Din eğitiminde de bir öğretim metodu olarak kullanılan model alarak öğrenmede, çocuğun bir başkasının davranışlarına bakarak onu taklit etmesi, o kişiye olan güveni oranındadır. Bu, çocuğu model kişinin davranışlarını benimsemeye götüren temel unsurlardan biridir. Çocuk başka bir şahsın birtakım davranışları sonucunda iyi şeyler elde ettiğini, bazı davranışların karşılığında ise kötü sonuçlara ulaştığını görüp güven duymuştur. Böylece çocuk iyi sonuç veren davranışları yapmaya, kötü sonuç verenleri ise yapmamaya çalışacaktır.⁸¹ Demek ki çocuğun sağlıklı duygusal bir gelişime sahip olabilmesi için dengeli duygusal bir ortama ihtiyaç vardır. Bu ortamda çocuk gerekli sevgi ve güveni bulabilmelidir.⁸²

Sabır: Sabır lugatta: “Acıya, üzüntüye ve sıkıntıya katlanma, haksızlıklar karşısında nefsi tepkilerden alıkoyma; elde edilemeyen şeyler için kendini zapt etme ve tahammül etme...” Olabilecek şeyleri telaşa kapılmadan bekleme, sebat gösterme, nefesine hâkim olma...”⁸³, anlamlarına gelmektedir. İstilahta

77 Sarıçam, a.g.e., 10.

78 Müsned, II/349.

79 Müsned, III/54.

80 Müsned, III/135,154.

81 Güngör, a.g.e., 43-44.

82 Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Yay., 13.Bsk., İstanbul, 1996, 107.

83 Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., (Yeni Şafak dağıtımı), 2. Bsk., 1996, 939.

ise “Nefse haz veren şeyleri terk etmek, kaza ve kaderin tecellilerine karşı şikâyete bulunmamak, elem, bela ve musibetler karşısında sızlanmamak” gibi manalarda kullanılmıştır.⁸⁴ Tanımlardan anlaşıldığı gibi sabır, acıya, zorluğa katlanmak, nefse ve bedene ağır gelen hallere telaş göstermeksizin karşılık verebilmektedir. Sabır ve sebat, bütün işlerin kendisi üzerine bina edildiği büyük bir temeldir.

Burada işaret edilen sabır, yalnızca ibadet ve kullukta kemal için değil; bir o kadar da yeryüzünde yaşayan insanoğlunun huzur ve mutluluğu için gereklidir. Geçmişteki olaylara üzülmeyen ve sinirlenmenin getirdiği stres, gerilim ve bunların sebep olduğu devasız hastalıklara karşı yegâne ilaç yine de sabrı öğrenmek ve sabırlıca yaşamaktır. Bu temel prensibi tesis eden Kur’an’i metinleri zikretmek mümkündür. Ancak, bu gerçeği açıkça bu konuya ayrılmış bulunan terimlerle ifade eden bazı ayetlerle yetinelim:

“Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.”⁸⁵

“Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takva gösterirseniz, muhakkak ki bu işlerin en değerlisidir.”⁸⁶

“Ey iman edenler! Sabredin; sebat gösterin; hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah’tan korkun ki başarıya erişebilirsiniz.”⁸⁷

“Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar azmedilmeye değer işlerdir.”⁸⁸

Ayetlerde fedakârlığa yönelik yapılan teşvikin, hadislerle güçlendirildiği görülmektedir. Hz. Peygamber’in “...Kim de sabretmeye gayret ederse, Allah ona sabır verir. Hiçbir kimseye sabırdan daha hayırlı ve büyük bir lütufta bulunulmamıştır.”⁸⁹ Şeklindeki hadisi de bu nokta da önemli örneklerden biridir.

Dürüstlük: Var oluşumuzun, kendimize has bir faaliyet ve kişilik sahibi olmanın bilincindeyiz. Bilinç durumumuz zaman içinde ve bir vadi boyunca

84 Fatma Keskin, *Sabır*, Misyon Yay., İstanbul, 2001, 11.

85 Bakara, 2/153.

86 Ali İmran, 3/186.

87 Ali İmran, 3/200.

88 Lokman, 31/17.

89 Buhârî, Zekât 50, Rikak 20; Müslim, Zekât, 124.

akan nehir gibidir. Bilinç, bir taraftan değişime uğrarken diğer taraftan hareketli bir etkinlik içerisinde.⁹⁰ İnsan tekrar kendisini tanımlamak için yenilemek, kendini yeniden oluşturmak zorundadır.⁹¹ İşte insanın kendisini tekrar tanımlamasının ve yenilemesinin temeli dürüstlüktür. Dürüstlük, ahlaklı olmanın bir sonucu olarak kazanılan kişilik vasfıdır.⁹²

Dürüst insanlardan oluşan bir toplum oluşturmak, kendisi de dürüst olan bu Peygamberin en büyük hedefi idi. Bu bakımdan önce kendisi dürüstlük örneği olmuştur. Bu örneklik hayatının her safhasında görülmektedir. Dürüstlüğü ile insanlara örnek olduğu gibi sözleriyle de dürüstlüğü teşvik etmiştir.⁹³

Ayette “Emr olunduğun gibi dost doğru ol”⁹⁴ denilerek dürüstlüğü vurgu yapılırken Hz. Peygamber, kendisine nasihat etmesini isteyen bir kişiye “Allah’a inandım de, sonra da dosdoğru ol” demiştir.⁹⁵ Bu sözünde dosdoğru olmayı, Allah’a imandan hemen sonra dile getirmesi ve doğruluk ile Allah’a iman arasında bağlantı kurması dikkat çekicidir.

Birçok insani vasfın kazandırılmasında olduğu gibi dürüstlük vasfının da kazandırılmasında din eğitiminin büyük rolü vardır. Dürüstlük vasfının kazandırılması için eğitimciler, olumsuz buldukları konularda kötü örnekler sunmamalıdır. Söz gelimi, yalancılık konusunda çocuğa yalancılık örneği vermemelidir. Anne-baba ve eğitimciler, çocukların yanında her vakit dürüst ve samimi olmalıdırlar. Onlara her şeyi olduğu gibi anlatmalı ve kendi hatalarını bile söylemekten çekinmemelidirler.⁹⁶ Eğitimciler, çocuklara yanlış vasıta ile doğru yolun bulunamayacağını, hiçbir sağlam binanın çürük temellere oturtulamayacağını daha küçük yaşta öğretmelidirler.⁹⁷ Çocukta bu duygu ve davranışların olumlu bir gelişme göstermesi için sağlam bilgiler ve uygun bir çevre hazırlanmalıdır. Çok iyi bilinmelidir ki her türlü eğitim ancak seçilmiş bir çevrede gerçekleşebilir.⁹⁸

90 A.Carrel, *a.g.e.*, 81.

91 Carrel, *a.g.e.*, 329.

92 Güngör, *a.g.e.*, 68.

93 Sarıçam, *a.g.e.*, 5.

94 Hud, 11/112.

95 Tirmizi, *Sünen*, İstanbul: 1981, V/402.

96 Kanad, *a.g.e.*, 147.

97 Güngör, *a.g.e.*, 46.

98 Gözütok, *a.g.m.*, 9.

DİNİ KİŞİLİK GELİŞMİŞLİĞİNİN KAZANIMLARI

Varlığı anlama ya da bir anlam bütünlüğü içinde kavrama eğilimi, insan olmanın en önemli ayrıcalıklarından biridir. Bu köklü eğilimin motivasyonu altında birey kendisi ile fiziksel ve toplumsal çevresiyle ilişkiler geliştirir, düzenlemelerde bulunur. Modern çağda ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler, hayatı karmaşaya ve çözümsüzlüğe sürükleyecek hızlı gelişmelere yol açmıştır. Böyle bir ortamda kendini arayan birey, varoluşsal boşlukla yüz yüze gelmiştir. Modernitenin sunduğu her türlü imkâna karşı insanlar, anlamsızlık duyusundan kurtulamamaktadırlar.

Ayrıca varlığın yaratılış gayesi göz önünde bulundurulmayınca, fiziki âlem bir çarpışma sahnesi gibi algılanmakta, sosyal hayatın temelleri özünden uzaklaştırılıp yanlış mecalara dayandırılmakta ve o geniş, kapsamlı, soyut olan fizik ötesi de seküler bir mantığın kısır döngüsüne sıkıştırılmakta, bu sahada kaçınılmaz bir sonuç olan Tevhid'in göstergeleri görmezlikten gelinmektedir.

Bu bölümde yukarıda izah edilen seküler bir yaklaşımın aksine, dindar bir kişiliğin, fiziki âlem, sosyal hayat ve fizik ötesini değerlendirmede dini/tevhidi bir bakış açısı ele alınmıştır.

Fiziki Âleme Bakışta: Antropolojik bir fenomen olarak anlam arayışının mahiyeti, kaynakları, sonuçları ve din ile ilişkisi bakımından önemlidir. Her şeyden önce hayatın yaşamaya değer olup olmadığını, hayatın mükemmel varlık olarak insan onuruna yaraşır tarzda yaşanıp yaşanmadığı; insanın kendisinden bekleneni yerine getirip getirmediği ve yüce amaçlar doğrultusunda hareket edip etmediği soruları karşısında insanın yaşantısıyla verebileceği olumlu cevaplar nispetinde değişir.

İnsan karakteristik niteliklerinden ötürü, fiziki âlemi ve hayatı bir bütün olarak anlamaya çalışır. Kendince açıklamalarda bulunarak olayları kontrolü altına almayı çabalar.⁹⁹ Bu anlamıyla kişinin varlığının ve mevcudiyetinin merkeziliği tecrübî bir şarttır. İnsanlığın mutlaka kabul etmesi gereken sabit bir hakikattir, tabiat üzerindeki gücünü ve imtiyazını olumlu ve ruhi bakımdan geliştirici bir şekilde de kullanabilir.¹⁰⁰

Fiziki âlemde var olan her şey ölçülü miktardadır ve evrensel bir amacı yerine getirir. Bundan dolayı dini kişiliği gelişmiş bir birey fiziki âlemi bir

99 Josef İmbach, *Glauble Als Lebenshilfe Hevte*, Kösell Verl., München: 1984, 34-35'ten naklen, Bahadır a.g.m., 188; a.g.e., 25-26.

100 Yasin Muhammed, "Fitrat ve İslam Psikolojisi", III, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (ts), 46.

kaos olarak görmez, bir kozmoz olarak yani düzenli bir yaratılış olarak görür. Kâinata bütün her şey bir gaye için yaratıldığından dini kişiliği gelişmiş olan bir kişilik, bu gayenin anlaşılabilmesinde belli bir zaman ve mekâna bağlandığını söyler.¹⁰¹

Aynı şekilde dini kişiliği gelişmiş olan birey, Allah'ın emrini ve eserini her eşya ve olayda gördüğünde, ilahi sebebi Allah'ın olduğu için izler. Çünkü tabiattaki ilk ilahi sebep, Allah'ın tabiatta bahsettiği değişmez kanunlardan başka bir şey değildir. Eğer bütün kâinat başlı başına gerçekten Allah'ın emirleri ve O'nun iradesi olan bu tabiat kanunlarının ortaya çıkması veya gerçekleşmesi ise o halde kâinat bir müslümanın/dindarın gözünde Allahın emri ile harekete geçmiş, yaşanan bir tiyatrodur.¹⁰²

O halde dini kişilik sahibi bir bireyin, fiziki âlemi değerlendirme tarzı ve bu âleme bakış açısı farklı olur. Kur'an ve peygamber öğütlerinden ilham alan dindarlar yeryüzü olgularının sırlarını ve gök cisimlerinin açık-gizli tüm hareketlerinin üzerinde tefekkür edip düşünmektedirler.¹⁰³

Günlük konuşma dilinde dikkat edilmesi gereken noktalardan biri; dini kişiliği gelişmiş olan bireyin çevre anlayışıdır. Bu anlayışta dindar bizzat kendi varlığında olduğu gibi kâinatın da insanlığın hizmetine sunulmuş bir emanet olduğunu bilir. Bu öyle bir emanettir ki o emanetin Yaraticısı, kulları olan insanlığına mülkünde kendi lehlerinde, iyilikte, hakta, doğrulukta, dürüstlükte vb. daha birçok alanda kullanma, istifade etme yetkisini tanımıştır. Ancak bütün bu tasarrufla israf edilmemesi şart koşulmuştur. İsraf'tan kastedilen denge, ölçülü, nizamlı ve insafli davranarak ifsat etmemektir.

Sosyal Hayat Alanında: Asırlar süren çabalarıyla hayatı zenginleştirmeye ve dünyayı daha yaşanabilir kılmaya çalışan insan, modern konumu itibarıyla aslında beklemediği bir yaşantıya mahkûm olmuştur. Oysa insan, huzurlu bir hayat sürme adına bunca yaptıklarına karşılık daha mutlu olmalı, rahatlığı arttığı oranda huzuru da artmalıydı. Ancak umulan gerçekleşmedi. Zira insan "asıl" olana bağlanması gerekirken "yan ürün" olabileceklere sarılmıştır. Başka bir ifade ile anlamlı olana, amaçlara ve değerlere bağlanmak yerine,

101 *a.g.e.*, 90-91.

102 İsmail Raci el-Faruki, - Luis Lâmia el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, İnkılap Yay., (Çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerrin Kibaroğlu), İstanbul, 1999, 96.

103 Mohamed Bahabha, "The Nature of Islamic Education", <http://w.w.w.ifeuw.com/insight/v12i-03/nature.html>, 2.

yan ürün olarak ortaya çıkabilecek mutluluk arayışına yönelmiştir. Elbette bu tercih, tohum ekmeden ürün bekleme yanılmasından başka bir anlam taşımaz. Gerçek mutluluk insanı kendi ötesine taşıyan ve yaratılış amacına uygun düşen değerlerin gerçekleştirilmesi sonucunda hak edilmiş bir ödül olarak doğar.

Ancak hayatın anlam kazanmasında dindar için din, tek referans, kaynağı olmayabilir. Özellikle din ile çıkara dayalı, işlevsel (fonksiyonel) ilişkiler kurmuş orta düzey dindarlıklarda dini kabuller ya anlam kazandıran pek çok faktörlerden sadece biri ya da bu faktörleri destekleyen bir vasita durumundadır. Niçin dindar olduklarına dair yöneltilen bir soruya verilen cevapların büyük bir bölümü dinin hayata anlam kattığı; dinin bir plan bir hedef sunduğu, içindeki boşluğu doldurduğu, insana rehber olduğu, hayatı zenginleştirdiği ve geleceğe yönelik bakış açısı kazandırdığına yöneliktir?¹⁰⁴

Diğer taraftan, dindar olmaksızın anlam tecrübesine ulaşamayacağına dair bir iddia kesinlikle ileri sürülemez. Uygun motifleri içermesi ve özellikle sembolik sistem olarak çok güçlü bir referans kaynağı olmasına karşın din, etkisini ancak kendisine kapılarını açan dindarlar üzerinde gösterilebilir. Buna göre, anlam kazanma, din dışı ya da dinden bağımsız bir süreçte de gerçekleşebilir. Sağlıklı bir dindarlık, hasta bir kişiyi iyileştirebilir. Hasta bir dindarlık da, sağlıklı bir kişiliği hasta edebilir.¹⁰⁵ Her insana hayatın ilahî manasını hatırlatacak aklın yalnızca sebeplerin peşinde koşması değil, aynı zamanda sonuçları da sorgulamak olduğunu gösterecek yepyeni bir dini (İslam) kültür modelini oluşturmak mümkündür. Bilim yalnızca eşyalar arasındaki ilişkilerin araştırılması değil, aynı zamanda Allah ‘la olan ilişkisini bulan hikmetidir de.¹⁰⁶

Bu anlamıyla dini inanç, davranış ve duygu Tanrı inancının bağlılık mekanizmalarını harekete geçirmede rol oynar.¹⁰⁷ Bu sayede dini kişiliği gelişmiş olan bireylerin Batson’un deyimiyle, dindeki yaygın akrabalık terimleri kullanımı örneğin, “kardeşe sevgi” sosyal davranışları olumlu bir yöne dönüştürür. Ve dini inanç sistemleri, bireyleri birbirlerine akraba gibi davranmalarını teşvik eder.¹⁰⁸

Aynı dini inanç sisteminin, yardımlaşma ve feragati kutsadığı ve bireylerin her bir davranışını en küçük ve gizli olan da dâhil gözlediği inancı ve inanç

104 Bahadır, *a.g.e.*, 77 -78.

105 *a.g.e.*, 78-79.

106 Roger Garaudy, “Batının Umut Bunalımı”, (Çev: isimsiz), *İslam*, I, 5(Ankara, 1984), 6-7.

107 Lee B. Kirkpatrick, “Toward an Evolutionary Psychology of Religion and Personality”, *Journal of Personality*, 67:6, 1999, 933.

108 *a.g.m.*, 937.

sisteminin bencilliği engellemede ve grup menfaati gibi sosyal davranışları teşvik etmede etkili olduğu görülmektedir.¹⁰⁹

Dindar insanın aile etkileşimi hem duygusal açıdan daha yakın hem de özerkliği daha teşvik edici olarak algılanmaktadır. Dini kişiliğin potansiyel kazanımlarına katkı sağlayan bir diğer alan, yetişkinlikte büyüme ve kişilik gelişimiyle alakalıdır. Emmans, manevi çaba içinde olan insanların yaşamda anlamı yakaladıklarını, aile mutluluğu ve hayatının genelinde de mutluluğu yakaladıklarını söyler.¹¹⁰ Dini kişilik gelişmişliğinin en üst kazanımlarından birisi de, insanın dünya kurma ve yaşanabilir anlamlı bir hayata kavuşma çabası ve geçmişle olduğu gibi günümüzde de o insanların kendini aşarak anlam bulabileceği en yüce sistem ve en son sınıra kavuşma mücadelesinin içinde olmasıdır.¹¹¹

Sonuç itibariyle diyebiliriz ki dini kişiliği gelişmiş olan bir birey “Mutlak Hakikat” ile doğrudan ilişkide bulunarak temas, arzu ve hevesini beslemeye başlar. Bu merhalede din hayat ve kudretin şahsi bir şekilde sindirilmesi meselesi halini alır. Fert de hür ve bağımsız bir kişilik kazanır. Bu kişiliği dini inanç ve pratiklerden uzaklaşarak kendini dinin kaide ve kurallarından azad ederek değil, aksine kendi şuurunun derinlikleri içinde dinin gerçek kaynağını bulmak suretiyle kazanır.

Fizik Ötesini Değerlendirme: İnsan, içine düşmüş olduğu gerginlikten kurtulmak için bazen bilime, ideolojilere veya sistematik olmayan düşüncelere, bazen de dini mesajlara yönelerek, çözüm aramıştır. Ancak ne bilim ne de fikir ve ideolojiler onu bu arayışında yeterince tatmin edebilmiştir. Özellikle aşkınlık ve insan ötesi ile ilgili alanda bunlar, tabiatları gereği telafi edilemez eksikliklere sahiptir.

Meçhul, batıl ve mevhum da olsa bir kuvvete bağlanmak, evrensel olduğuna inanılan bir kudrete sığınmak, onun himayesine girmek, duygu ve zihin hayatına ferahlık ve huzur vermektir. İnsan ne kadar akıl ve bilgi sahibi olursa olsun hayalde veya gerçekte bulunan tehlikeler karşısında kendi zaafını düşünerek mevhum kuvvetlere inanıyor ve bunlardan korunma bekliyor. Bu himayeyi bir garanti gibi değerlendirerek mutluluğa kavuşuyor.¹¹²

109 *a.g.m.*, 937- 938.

110 Brain J. Zinnbauer, Kenneth I. Pargament Allie B. Scott, “The Emerging Meanings of Religiousness and Spirituality: Problems and Prospects”, *Personality*, 67:6 (1999), 909.

111 Bahadır, *a.g.e.*, 150.

112 Selami Işıkdağ, “Çağımızın Dinsel ve Sosyal Hayatında Bulunan İnanç, Fikir ve Törenlerden Bazıları, Nerelerden Doğup Gelmiş Olabilir” *Türk Mason Dergisi*, c.xiv, 56(Ankara, 1964), 2947.

O halde kutsallık atfedilen bir varlığa veya birine inanma dua ve ibadet etme ya da herhangi bir var oluşu saygıyla yüceltme gibi bir takım eğilimler, insanın doğuştan getirdiği nitelikler arasında yer almaktadır. Bu genellemeden hareket eden araştırmacılar, içeriği konusunda hemfikir olmamakla beraber, insanda dini bir kabiliyetin ve yüce bir var oluşa inanma ihtiyacının bulunduğu hususunda birleşmektedirler. Bu çerçevede yaratılış, var oluş nedeni ve hayatın amacı gibi var oluşsal sorgulamalar, anlam arayışında olan insanı, “kutsal” ile ilişkiye yöneltir.¹¹³ Bu anlamıyla din, zihinsel süreçlere yönelik çok yönlü fonksiyonlara sahiptir. Özellikle zihinsel alana gelen verileri, anlamlı bütünler halinde düzenleyici yönü ile zihin kendi başına aşmadığı metafizik sorunlar karşısında açıklayıcı yönü vardır.

Bu yönü ile insanın anlamı yeterli sebebi bilmek ve tanımaktır. Bilmek tanımak demek ise, hiç kuşkusuz kaçınılmaz olarak Tanrı’yı bilmek, tanımak demektir. Tanrı’yı bilen tanıyan dindar, eşyanın gücü ile O’nu tanıtır ve O’nu öğretir, çünkü eylem tanım olarak Tanrı’yı ortaya koyar. Demek ki insan şöyle ya da böyle bir tarzda Tanrı’yı tasdik etmekten kesinlikle geri duramaz, çünkü insan vardır. Eğer O’nu inkâr ederse ya da daha çok Tanrı’yı inkâr ettiğini zannederse, inkâr edenin var oluşu bile onun inkâr ettiği varlığı tasdik eder.

Konfüçyüs diyor ki, “Tanrıyı daha doğrusu Tanrı’lığı tanımak için insanın kendi ben’ini insanda Tanrısal olan kuvveti araştırması lazımdır. Değişmeyen öncesiz ve sonrasız olan şey bu manevi ben’de mevcuttur. Bunu araştırmak ve incelemek, gerçek dinle uğraşmak demektir.”¹¹⁴ Bu anlamda metafizik gerçekleri tanımak için dünya ötesi bir sahadan, bir deneyüstünden hareket ederek, kullandığımız ifade tarzları, anlayışımızın ve mantığımızın derinliğine bir nevi değişimi halinde, mantık ötesi, benzetme ötesi, dil ötesi bir sistem gerekmektedir.

Dünya ve insan her ikisi de, kendisi ve birbirleriyle münasebeti bakımından çözülmesi gereken bir mesele teşkil ederler. Ne insan ne dünya bizzat kendilerinde bir izah ihtiva eder. O halde azı yapmayan çoğu hiç yapamayacaktır. Bu müthiş aczi karşısında, “...gökleri ve yeri yaratan ve aydınlığı var eden Allah’ı..”¹¹⁵ kabul etmedikten sonra metafizik ve ruhi kaygılarını gidermek için insana ne kalmaktadır? Şüphe edenler Allah’ın, her şeye ya da kudretinin alametlerini düşünmeyenler gibi yollarını kaybedebileler.

113 Holm, *a.g.e.*, 76-77’den naklen, Bahadır, *a.g.e.*, 141.

114 Fikret Kanad, *Pedagoji Tarihi*, İstanbul, 1948, 7/41, 186.

115 En’am, 6/1,73; Maide, 5/54; Yunus, 10/3.

Allah, kendi iradesiyle kâinatın hareketini tabi kıldığı kanunlar koymuştur. “Sen Allah’ın kanununda (yol/metod) asla bir değişiklik bulamazsın”¹¹⁶ Allah böylece kâinata ve insana önceden tayin edip verdiği tabii meylini takip etmekte her imkânı tanımıştır. Sonuç itibariyle diyebiliriz ki; Allah’ı tanımak zaruri olarak önce onun yarattığı eşya ve insanı tanımak, sonra onlara sevgi duymak ve en sonunda da onların Yaratıcısını sevmeye yükselmekle olur.

SONUÇ

Birçok araştırmacı, bireyin inanç sistemini, kişiliğin oluşumunda önemli bir rolü ve kişilik ölçümünde temel boyutlardan birisi olarak görmektedir. Bu araştırmacılardan biri olan J.Rotter, bireyin inanç sistemini “denetim odağı” olarak adlandırmaktadır. İnsan ruhu, hayat hareketinin bir parçası olarak değerlendirici bir biçimde yükselme, kusursuzluğa ulaşma tecrübesine katılma yeteneğinde bulunmaktadır.

Kişilik kavramının kökeni *persona* sözcüğüne dayanmakta olup daha sonra ise farklı literatürde farklı anlamlar yüklenmiştir. *Kişilik*, İslam literatüründe farklı bir anlam kazanmıştır. İslam literatürünün iki temel kaynağı olan hem Kur’an’da hem de Hadis’te *şahıs* kavramı, tek ve başkalaşmış; hukukun bir objesi, aynı zamanda manevi bir varlık, bilhassa kendi öz hayatına sahip, bağımsız bir suje halinde, bir realite olarak ortaya çıkmıştır.

İnsandaki kişilik vasıfları bebeklik çağından olgunluk çağına kadar çeşitli değişikliklere uğrar. Buna rağmen bazı vasıfların sabit kaldığı görülmektedir. Kişinin kendi varlığının bilincine varmış ve eylemlerinden ve kendinden sorumlu olan bireysel bir gerçekliği olması, aynı zamanda bir topluluk içinde bilinçli olarak başkaları ile birlikte sorumlu olduğunu duyması, ruhun taşıyıcısı kişinin özüne ait bir şeydir. Birey içinde bulunduğu toplumun kültürüyle de zornlu olarak etkileşim içindedir. Kültür ve kişilik etkileşiminin incelenmesinde bireysel davranış ön plana çıkar ve bireysel davranış, onun kültürel durum ve öğelerini göz önünde bulundurmadan anlaşılabilir. Kültürü kendi içinde barındıran ve bir medeniyet oluşturan ise *din*’dir. Din’in iyi olma hali üzerindeki genel olumlu etkisinin yanı sıra din, toplumsal sorumluluk hareketlerini teşvik etmede güçlü etkiye sahiptir. Varlığı anlama ya da bir anlam bütünlüğü için-

¹¹⁶ Ahzab, 33/62; İsrâ, 17/17; Fâtır, 35/43.

de kavrama eğilimi, insan olmanın en önemli ayrıcalıklarından biridir. Çünkü tabiattaki ilk ilahi sebep, Allah'ın tabiatta bahşettiği değişmez kanunlardan başka bir şey değildir. Bu anlayışta dindar bizzat kendi varlığında olduğu gibi kâinatın da insanlığın hizmetine sunulmuş bir emanet olduğunu bilir.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia, *Max Scheler Felsefesinde Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu*, İnkılap Yay., İstanbul, 1998.
- ALTINKÖPRÜ, Tuncel, *Kişilik Analizi*, Altıncöprü Yay., İstanbul, 1980.
- ARMANER, Neda – ÖKMEN, A. Zeki, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodik Bilgiler*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1960.
- BAHABHA, Mohamed, “The Nature of İslamic Education”, <http://w.w.w.ifeuw.com/insight/v12i-03/nature.html>, s. 1–4.
- BAHADIR, Abdülkerim, “Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi*, 6(2000), 185–230.
- _____, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002.
- BUHÂRÎ, Zekât 50, Rikak 20; Müslim, Zekât 124
- CARREL, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, (Çev: Refik Özdek) Timaş Yay., 2. Bsk., İstanbul, 2000.
- CEBECİ, Suat, *Din Eğitimi, Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara, 1996.
- ÇAMDİBİ, H. Mahmut, *Kişilik Terbiyesi ve Gazali*, İFAV Yay., 2. Bsk., İstanbul, 1994.
- DİNDAR, Bilal, *Emmanuel Mounier’de Personalizm*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., (Yeni Şafak dağıtımı), 2.Bsk., 1996.
- DRAZ, M. Abdullah, *Kur’an Ahlakı*, (Çev: Emrullah Yüksel-Ünvar Günay), İz Yay., 2.Bsk., İstanbul: 2002.
- el-FARUKİ, İsmail Raci - el-FARUKİ, Luis Lâmia, *İslam Kültür Atlası*, İnkılap Yay., (Çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu), İstanbul, 1999.
- FRANKL, Victor, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, (Çev: Selçuk Budak), Öteki Yay., 4. Bsk., Ankara, 1999.

- GARAUDY, Roger, “Batının Umut Bunalımı”, *İslam*, I, 5(Ankara: 1984), 6–7.
- GAZALİ, Muhammed, *İhyau Ulumud-Din*, c. I-IV, (Çev: A. Serdaroğlu), Bedir Yay, İstanbul, 1974.
- GÖZÜTOK, Şakir, *Tasavvufta Kişilik Eğitimi*, Seha Yay., İstanbul, 1996.
- _____, “Çocukta Dini ve Ahlâki Duyguların Eğitimi”, *KTÜ, İlahiyat Fakültesi, Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*, (30 Eylül–2 Ekim 2005-Rize), 1–9.
- GÜNDÜZ, Turgay, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce kitapevi, 2003.
- GÜNGÖR, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay., 3. Bsk., İstanbul, 1998.
- İŞIKDAĞ, Selami, “Çağımızın Dinsel ve Sosyal Hayatında Bulunan İnanç, Fikir ve Törenlerden Bazıları, Nerelerden Doğup Gelmiş Olabilir” *Türk Mason Dergisi*, XIV, 56(Ankara, 1964), 3174–3186.
- KA KENELLER, George F., “Kişilik ve Eğitim”, (Çev: Mahmut Tezcan), *A.Ü. Eğitim Fak. Dergisi*, Ankara, 10 (1–4), 1977, 257–279.
- KANAD, H. Fikret, *Kısaltılmış Pedagoji*, İstanbul, 1972.
- KESKİN, Fatma, *Sabır*, Misyon Yay., İstanbul, 2001.
- KORLAELÇİ, Murtaza, “Milli Kültürde Dinin Rolü”, *A.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi*, Ankara, özel sayı (1999).
- LAHBABİ, Aziz, *İslam Kişilikçiliği*, Çeviren: İsmail Hakkı Koç, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1972.
- M. BALİ, Rıfat, “Ben Kimim?”, *Varlık*, LXIV(641), 1073(1997), 10.
- MUHAMMED, Yasin, “Fıtrat ve İslam Psikolojisi”, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, III, Sayı: 2 (Yer yok, t.s.), 43–61.
- ÖZGÜ, Melahat, “Beşer Karakteri Hakkında”, *Yücel Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası*, İstanbul, XIII, 75(1941), 134–137.
- PLAN, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergah yay., İstanbul, 1997.
- ROTTER, J.B., *Applicatin Of A Social Lerarnin Of Personality*, New York, Rinehart and Winston Inc., 1972.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Peygamberin Çağımıza Mesajları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2000.
- SMİLES, Samuel, *Karakter*, (Çev: Mustafa Ertem), Doğan Kardeş Matbaacılık, 1975.

- TOPÇU, Nurettin, *İsyah Ahlakı*, Dergah Yay., (Çev:Mustafa-Musa Doğan), 3. Bsk ., İstanbul, 2002.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “İrade ve Telkin”, *Türk Düşüncesini*, 3(16), İstanbul: 1955, 246–251.
- YANBASTI, Gülgün, *Kişilik Kuramları* , Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1990.
- YAVUZER, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Yay., 13.Bsk., İstanbul, 1996, 107.
- ZEL, Uğur, *Kişilik ve Liderlik*, Seçkin Yay., Ankara, 2001.
- ZİNNBAUER, Brain J., Kenneth I. Pargament Allie B. Scott, “The Emerging Meanings of Religiousness and Spirituality: Problems and Prospects”, *Personality*, 67:6 (1999), 889-919.